

KÖÇEKÇELERİN MÜZİK YAPISI

Hülya UZUN

AKÜ Devlet Konservatuarı, Türk Sanat Müziği Bölümü, Öğretim Görevlisi

Türk sosyal hayatında asırlar boyunca devam eden kadın-erkek ayrılığı aile topluluklarından eğlence yerlerine, nakil araçlarından, kır gezmelerine kadar her konuda bir ikilik doğurmuştur. Çeşitli amaçlarla düzenlenen eğlencelerde kadınlar ayrı, erkekler ayrı toplanırlardı. Ayrı ayrı yapılan bu toplantıların erkekler bölümünde, kadın oyuncuların, dansçıların yokluğunu gidermek amacıyla köçek adı verilen erkek oyuncular, oyuna çıkar ve erkekleri eğlendirirdi.

Eski düğün ve eğlencelerde, kadın kılığına girerek, çalgılar eşliğinde oynayan ve bu işi meslek olarak seçen erkeklere "Köçek" denir. "Köçeğin aslı "Kösektir. "Kös" Osmanlıcada "bâhi" anlamına gelir. Bâhi, şehveti uyandırır şekilde dans edenlere verilen bir isimdir." (Arseven,1966: 1126) Farsçada ise küçük, genç anlamını taşıyan "Kuchak" kelimesinden gelir. Osmanlıcada farklı, Farsçada farklı bir anlam taşıyor gibi görünse de aslında burada tanımlamaya çalıştığımız köçek kelimesini, her iki anlam da ifade etmektedir. Çünkü köçek olabilmek için eğitime alınan erkek çocuklar, küçük yaşlarda yani 7-8 yaşlarından itibaren eğitime alınır ve en az 6-7 sene eğitim görürlerdi. Eğitimleri sırasında da dans etmenin incelikleri öğretilirdi.

Bir köçeğin yetişmesi çok da kolay sayılmazdı ve her erkek çocuk da köçek olamazdı. Eli, yüzü düzgün, güzel ve vücutlarının da biçimli olması gerekirdi. Aynı zamanda bu işi yapabilecek kadar yetenekli de olacaktı. Seçilen erkek çocuklar 7-8 yaşlarında çalışmalara başlar ve biraz önce de belirttiğimiz gibi en az 6-7 sene eğitim gördükten sonra 13-14 yaşlarında köçek takımlarına alınırlardı. Bu süre içinde saçlarını uzatırlar ve özel şekilde giyinirlerdi. Bunun yanında kaşık çalması, zil dövmesi öğretilir, usul, ritim gibi konularda da bilgi verilirdi. Köçek dans işini sakalları uzayana ya da yüzündeki genç ifadeyi kaybedene kadar sürdürebilir, bundan sonra geri planda kalıyordu. "Köçekler önceleri ırk ve din farkı gözetmeksizin Müslüman, Hristiyan Sakızlı Rumların, Yahudi ve Çingenelerin arasından çıkmasına rağmen, sonraları sadece Rumlara has bir gelenek halini almıştır." (Özalp, 1992: 26)

Köçeklerin kıyafetleri ise şöyledir: Oyun sırasında sırma işlemeli kadife mintan, mintanın altında bulunan ipek, sıçandışi işlenmiş gömlek ve yine sırma saçaklı ince, renkli, saf ipekten yapılmış bir kumaş – ki buna canfes denir – şalvar giyer, bellerine süslü ipek kumaşla altın suyuna batırılmış kemer bağlarlar, kıyafetleri bol işlemeli ve mücevherlerle kombine edilirdi. Saçları uzun ve başları açık olurdu. Bazen tepelerine küçük bir fes, üzerine ipek ve kıyılar sırma ile süslenmiş çevre giyerler, parmaklarına perçem ziller takarlardı. Köçekler düğün, bayram, şenlik, festival gibi özel ve mutlu günlerde boy gösterirlerdi.

Köçek toplulukları sayıları üç kişiden, bir-iki düzineye kadar köçekten, saz heyetinden ve çeşitli taklitler yapan oyuncularından oluşurdu. Küçük topluluklar 2-3 hanende ile 5-6 sazdan meydana gelirdi; büyük topluluklarda ise hanende ve sazende sayısı artardı. Köçek takımlarının küçük topluluklarında en az bir kemençe olmak üzere iki lavta, birkaç def ile zilli maşa gibi vurmali çalgı bulunurdu. Büyük topluluklarda ise bu çalgılara keman, cümbüş, bağlama, kanun, darbuka, def, kaşık ve zil de eklenirdi.

Evliya Çelebi, köçekler ve köçeklerin dansı konusunda bilgiler verirken, köçeklerin kadınısı tavırlar sergilediklerini belirtmiştir. "Zengin kimseler bunlar uğruna bütün varlıklarını döküp saçarlardı. Bunlar yüzünden kavgalar çıkar, yeniçeriler aralarında dövüşüp, kanlı bıçaklı olurlardı."(And, 1968: 25) "Köçekliğin kaldırılışı üzerine iki görüş öne sürülmüştür. Bunlardan birincisi, Sultan Mahmut bunları yasaklamış ve onlar da Mısır'a Mehmet Ali Paşa'nın yanına kaçmışlar; diğeri ise 1274 (1857) tarihli bir kanunla veya 1856'da irade-i seniye (yüce ferman) ile bunlar yasak edilmişti."(And, 1969: 62)

Köçeklerin oyununa eşlik eden kıvrak ezgili dans şarkısına "köçekçe" denir. Köçekçeler geçen yüzyılın sonuna kadar saray, konak ve halk eğlencelerinde, yerine göre kadın ve erkek meclislerinde, köçeklerin ve çengilerin (kadın dansçı) oynaması için tertip edilmiştir. Sözlü müzik eserlerinden meydana gelen köçekçeler dans amaçlı bestelenmiş ve orijinal bir müzik formudur. Genellikle halk müziği formuna yakın, birçok makam ve usul geçkileri, taksimler ve parlak aranağmelerle birbirine bağlı uzun fasıllar halindedir.

Köçekçeleri edebi yönden incelediğimizde karşımıza şekil yönünden iki temel form çıkmaktadır. Bunların birincisi mâni, ikincisi koşmadır. Türküler bu iki temel formun transformasyonlarından (şekil değiştirmeler) doğmuştur. 17. yüzyıldan itibaren halk şiirine aruz kalıplarının girmesiyle birlikte köçekçe metinlerine aruzlu sözler de girmiştir. Köçekçelerin metinleri saf, edebi bir tür niteliğinde değildir. Bazen karşımıza tamamen bir koşma, türkü, mâni vs. gibi şeklinde çıkabilir. Kullanılan dil, genellikle sade bir dildir. Aruz kalıpları ile yazılmış olanları dışında anlatım gayet basittir. Aşk, hasret, ayrılık, özlem gibi konular işlenmiştir. Konusu genellikle sevgilidir ve sevgiliyi anlatmak içinde çeşitli benzetmeler yapılmıştır. Bu benzetmelerin bazıları Divan edebiyatında olan kalıplaşmış, sanatlı benzetmelerdir. Örneğin; sevgilinin kaşları hilâle ve kemana; boyu serviye, zülüfleri topa benzetilmiştir. Bunu örnekle anlatmak gerekirse Hicazkâr Köçekçe Takımının ilk dörtlüğünü verebiliriz:

BEKLİYORUM SALINARAK ÇIK RAKSA HEMAN
GÜZEL ENDAMINI GÖRMEK EY KAŞI KEMAN
KÂKÜLLERİNİ DÖKÜP DE SEN NAZLI CİVAN
RAKSA ÇIK AFETİ DEVRAN, GEL YOKTUR ZAMAN

Diğer yandan halk edebiyatında kullanılan çeşitli benzetmeler de köçekçe metinleri içinde görülmektedir. Örneğin; sevgilinin yürümesini, ceylanın sekerek yürümesine, ayrıca sevgilinin güzel yüzü gül, sümbül, lâle gibi çeşitli çiçeklere benzetilmiştir. Buna da Gerdaniye Köçekçe Takımı içinde yer alan Gülizar Türkü'nün ilk dörtlüğünü örnek olarak verebiliriz:

NAZLI NAZLI SEKÜP GİDER
 NE GÜZEL CEYLAN, NE ŞİRİN CEYLAN
 DÖNÜP DÖNÜP BAKAR GİDER
 NE GÜZEL CEYLAN, NE ŞİRİN CEYLAN

Osmanlı İmparatorluğu'nun her yönden altın çağını yaşadığı 15. ve 19. yüzyıllarda köçekler her türlü eğlence ve şenliklerin vazgeçilmez bir parçası olmuş, köçekçeler de bu yüzyıllar içerisinde kendini göstermiştir. Köçekçelerin ilk olarak kim tarafından ve hangi yüzyılda bestelenmeye başlandığı bilinmemektedir. Bu nedenle bazı köçekçe takımları günümüze anonim olarak gelmiştir. Fakat son yüzyıldan itibaren köçekçelerin notaya alınmaya başlandığını ve bir yandan da 20. yüzyıl bestekârları tarafından köçekçe bestelendiğini görmekteyiz

"Köçekçeler "ağırlama" adı verilen ve "çifte sofyan" gibi oyun ritmine uygun usullerle bestelenen aranağmeler ile başlar. Her parçanın arasında ve sonunda yine birer aranağme çalındıktan sonra diğer parçaya geçilir." (Karadeniz,1965: 175) Hatta köçekçelerde aranağme o kadar önemlidir ki, bir dörtlüğün her mısrasından sonra ya da her iki mısradan sonra çalınan uzun, kıvrak ve ritmik bir aranağme karşımıza çıkabilir. Bu aranağmeler, oynayanın kıvraklık becerisini göstermek amacıyla çalınır. "Köçekçelerin ilk kısımları yürükçe icra edilir. Bu sürate "abdal" denir. Bazen biraz daha süratlice icra edilir ki, buna da "büyük abdal" denir. Son aranağmeler ise "aydın" adı verilen daha hızlı bir tempo ile çalınır.

Köçekçe takımlarında eserler çeşitli usullerle bestelendiği gibi aynı köçekçe takımı içinde değişik usuller kullanıldığı da görülmüştür." (Karadeniz, 1965: 175)

Köçekçe takımlarında en çok kullanılan belli başlı usuller ise şunlardır:

Aksak (Ağırlama – Çifte Sofyan)

Devr-i Turan

Devr-i Hindi

Türk Aksağı

Sofyan

Nîm Sofyan

Curcuna

Düyek

Köçekçe takımlarının ya başında ya da ortasında serbest okunan yerler de vardır. Bu ritimsiz okunan sözel bölümler ve parçanın arasında yapılan saz taksimleri ki, bu taksimi genellikle kemeçe yapar, nedensiz değildir. Ritimsiz okunan sözel bölümler oynayanları, yapılan saz taksimleri ise çalan sazendeleri dinlendirmek amacı ile düzenlenmiştir.

Köçekçeler ya tek makamdan meydana gelmiştir ya da birbirine yakın birkaç makamdan meydana gelmiştir. Bir makamdan bir diğer makama geçilirken arada bir yay sazı ile taksim de yapılmaktadır. Fakat bu eserlerin müzik açısından çok fazla değeri yoktur. Çünkü bunlar dinleyenin göz ve kulağına hitap edecek şekilde hoş vakit geçirtecek eserlerdir.

Köçekçe takımları daha çok "Karcıgar, Gerdaniye, Hicaz, Gülizar, Muhayyer, Tahir, Hüseyni, Hicazkâr, Suzidil ve Şeddi-i Araban ile Mahur" makamlarından meydana gelmiştir. Fakat bu makamların içinde en çok kullanılan makam karcıgar'dır. Elimizde 3 tanesi takım, 2 tanesi de şarkı olarak bestelenmiş 5 tane Karcıgar Köçekçe bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi de çok sesli olarak bestelenmiştir. Bu eser de Dr. İrfan Doğrusöz'e aittir.

Yukarıda belirtilen makamlardan meydana gelen köçekçe takımlarında, geçkilere fazla itibar edilmemekle birlikte yapılan geçkiler daha çok birbirine yakın makamlardan olmuştur. Buna göre köçekçe takımlarında en çok kullanılan çeşnilerden biri ve en önemlisi, Çargâh perdesindeki Nikriz beşlisidir. Hemen hemen bütün eserlerde kendini gösteren bu çeşni, köçekçelerin vazgeçilmez bir parçası olmuştur. Dolayısıyla Neva perdesindeki Hicaz'lı kalış da önem kazanmıştır. Diğer önemli kalışlar; Muhayyer perdesinde Uşşak, Gerdaniye ve Neva perdesinde Buselik, Çargâh perdesinde Çargâh ve Dügâh perdesinde Uşşak'tır.

Köçekçe takımlarında yer alan genel bir aranağme vardır. Bu aranağme hemen hemen her köçekçe takımında yer almaktadır. Bazen tümü verilmeyip bir köçekçe takımının içinde bir veya birkaç bölümü kullanılmıştır. Aranağme şöyledir:

Köçekçe formunda genelde kendine özgü bir melodi yapısı görülmektedir. Bu melodik yapı benzer aralıkları ve nota değerliklerini içerir ve melodik yapı çok küçük değişikliklerle birlikte farklı makamlarda kendini gösterir. Aşağıda verilen örnekler dikkat çekicidir.

Bayati-Araban Köçekçe Takımı

Gerdaniye Köçekçe Takımı

Hicaz Köçekçe Takımı

Karcıgar Köçekçe Takımı I.

Karcıgar Köçekçe Takımı II.

Esere serbest giren köçekçe takımları da vardır. Fakat bu eserlerde de şöyle bir durum göze çarpar: Örneğin esere adını veren makamdan, farklı bir makamla bu serbest bölüm icra edilmiş, daha sonra esas makama dönülmüştür. Örnek olarak Hicaz Köçekçe ile Karcıgar Köçekçe Takımını II'yi verebiliriz. Hicaz Köçekçe'nin giriş bölümü serbesttir. Bu bölümde Hüseyini makamı ile serbest olarak esere başlanmıştır. Yine bir başka eserde Karcıgar Köçekçe II'nin girişi serbest olarak icra edilir ve makamı Acem Aşiran'dır.

Köçekçe Takımlarında eserlerin uzun soluklu olmasını ve yapıma amacı da düşünülerek, tiz perdeler çoğunlukla kullanılmış, pest perdeler üzerinde fazla bir ezgi meydana getirilmemiştir. Bu eserlerde form itibarıyla de genel olarak iki şekil karşımıza çıkar:

1. A - Aranağme	2. A - Aranağme
B - 1. mısra	B - 1. mısra
C - 2. mısra	C - Aranağme
D - 3. mısra	D - 2. mısra
E - 4. mısra	E - Aranağme
F - Aranağme	F - 3. mısra
	G - Aranağme
	H - 4. Mısra
	I - Aranağme

Köçekçe besteleyen bestekârları şöyle sıralayabiliriz: Şeyh Ethem Efendi, Dede Efendi, Hüseyin Sadettin Arel, Suphi Ziya Özbekkan, kadın bestekârlar arasında Neveser Kökdeş, Arif Sami Toker, Dr. İrfan Doğrusöz.

Önemli köçekçe icracıları ise şunlardır : Kemeñceci Nikolaki, Kemeñceci Vasil, üç kardeş olan ve üçü de Lavta çalan Andon, Civan Ağa ve Hristo kardeşler, Kemani Tahsin ve Tanburi Cemil Bey'i sayabiliriz.

Köçekçe takımları 15. yüzyıl ile 19. yüzyıl arası en gözde olduğu yıllardır. Kendine özgü ritmi ve nağmeleri bulunan, dinleyenleri sıkmadan, canlı bir yapıya sahip olan bu eserlerin yapılış amacı sadece köçeklere eşlik etmek olduğu için, sadece müzik yönünden değil, edebî yönden de incelendiğinde fazla bir değer taşımadığı görülmüştür. Köçekçe takımı besteleyen besteciler de bu nedenle isimlerini açıklamaktan kaçınmışlardır. Fakat Dede Efendi ismini açıklamaktan kaçınmamış ve sonraki besteciler de isimlerini yaptıkları eserlerin üstüne yazmaya başlamışlardır.¹

Kaynakça

- AND, Metin, Geleneksel Türk Tiyatrosu, Kukla-Karagöz-Ortaoyunu, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1969.
- AND, Metin, "Çengiler ve Köçekler", Hayat Tarih Mecmuası, İstanbul, Yıl: 4, cilt: 2, sayı: 2, sıra: 38, Tifdruk Matbaacılık Sanayi A.Ş. Basımevi, 1968.
- ARSEVEN, C. Esad, Sanat Ansiklopedisi, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1966.
- KARADENİZ, M. Ekrem, Türk Musikisi Nazariye ve Esasları, Ankara, Türkiye İş Bankası Yayınları, Genel Yayın: 238, Sanat Dizisi: 37, 1965.
- ÖZALP, M. Nazmi, Türk Musikisi Beste Formları, Ankara, T.R.T. Genel Sekreterlik Basım ve Yayın Müdürlüğü, Yayın No: 239, 1992.

¹ Bu yazıda verilen örnekler Hülya Uzun'un "Köçekçeler" adlı yayımlanmamış Yüksek Lisans Tez çalışmasından alınmıştır.